

1.01
338.12(497.4)"185/1991"
Prejeto 15. 1. 2002

UDK

Jože Princič*

Temeljne dileme in problemi modernizacije slovenskega gospodarstva

IZVLEČEK

V razpravi so v ospredju prizadevanja slovenskih oblasti za modernizacijo slovenskega gospodarstva v obdobju po drugi svetovni vojni. Po predstavitvi različnih etap in ukrepov ekonomske politike v povojnih desetletjih, avtor zaključuje z osnovno ugotovitvijo, da je bilo slovensko gospodarstvo zaradi nedoslednosti v uresničevanju zastavljenih ciljev v na začetku devetdesetih let po tehnološki plati zaostalo za najsodobnejšimi trendi, delež zastarelih osnovnih sredstev in iztrošene opreme je bil zelo velik, gospodarska infrastruktura slabo razvita.

Ključne besede: gospodarstvo, modernizacija, Slovenija, socializem, ekonomska politika

ABSTRACT

MAIN DILEMMAS AND PROBLEMS RELATED TO MODERNISATION OF SLOVENIAN ECONOMY

The paper focuses on the endeavours of Slovenian authorities to modernise Slovenian economy in the period after the second world war. After presenting different phases and measures of economic policy in the post-war decades, the author's main conclusion is that Slovenian economy at the beginning of the 1990s lagged behind in technology, had a high proportion of obsolete fixed assets and worn out equipment and economic infrastructure was only poorly developed. This was a consequence of the fact that the goals set forth were not consistently fulfilled.

Key words: economy, modernisation, Slovenia, socialism, economic policy

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: joze.princic@guest.arnes.si

Teorija modernizacije

Po drugi svetovni vojni se je anglosaška politična sociologija usmerila na raziskovanje "zapoznele" industrializacije in drugih razvojnih procesov v bivših kolonijah. Ker prvotno uporabljena pojma "evropeizacija" in "westernizacija" nista mogla zajeti vseh sprememb v teh tradicionalnih, zunajevropskih družbah, so v okviru teh raziskav razvili koncept in teorijo modernizacije.

Po najbolj znani definiciji modernizacije, ki jo je dal Daniel Lerner, je modernizacija "sodobno ime za mnogo starejši proces družbenih sprememb, ki je bil potreben zato, da bi manj razvite (tradicionalne) družbe pridobile oziroma sprejele lastnosti značilne za visoko razvite družbe."¹ Modernizacija je bila opredeljena kot posebna, "reformirana" oblika razvoja, s katerim se opušča in spreminja neka oblika tradicionalne družbene strukture, zato da bi prišlo do družbenega napredka in gospodarske rasti.

Po razlagi teoretikov modernizacije je bila glavna značilnost tega procesa trganje vezi z zastarelo gospodarsko strukturo in začetek novega razvojnega ciklusa, ki je temeljil na industrializaciji in gospodarski rasti. Raziskovalci tega družbenega pojava so kmalu spoznali, da ni omejen samo na industrializacijo v ožjem smislu (posodobitev opreme in zmogljivosti) in širšem smislu (uvajanje sodobnih znanstveno tehničnih in tehnoloških dosežkov, izpopolnitev organizacije, kadrov, poslovanja itn.), temveč povzroča kakovostne premike tudi na drugih, negospodarskih področjih družbenega življenja, zato so začeli ločevati različne vidike modernizacije, kot so sociološki, politični, gospodarski itn.²

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je pojem gospodarska modernizacija vključeval odpravljanje posledic, zaradi katerih je gospodarstvo zaostajalo. Ta razvojni tok je združeval prizadevanja, da se tradicionalno kmetijstvo in klasična industrija nadomestita s sodobno industrijo, modernim kmetijstvom, izpopolnjenimi finančnimi ustanovami, storitvenimi dejavnostmi in z vsem ostalim, kar je povezano s sodobno gospodarsko strukturo in logiko moderne tehnološko - ekonomske racionalnosti.³

Teorija modernizacije je temeljila na klasičnih vrednotah zahodnoevropske civilizacije, kot so bili politični pluralizem in demokracija, tržno gospodarstvo, zasebna lastnina, itn. Zaradi poudarjanja evropocentrizma in konstitutivnih činiteljev demokracije so jo vladajoče komunistične partije v glavnem odklanjale. Izjema je bila Kitajska, ki je sredi sedemdesetih let sprejela politiko štirih industrializacij.

Modernizacija slovenskega gospodarstva med svetovnima vojnama

Slovenija je stopila v prvo jugoslovansko državno skupnost kot prevladujoča

¹ Predrag Simić: Modernizacija ali revolucija. Modernizacija in družbeni razvoj. V: Zbornik razprav, Institut za mednarodno delavsko gibanje in Inštitut ekonomskih znanosti, Beograd, 1990, str. 89-90.

² Prav tam, str. 90.

³ Vladimir Gligorov: Neenakost in učinkovitost- modernizacija s sociološkega in ekonomskega vidika. Prav tam, str. 31-35.

agrarna družba, v kateri sta se dve tretjini prebivalstva preživljali s kmetijstvom. Imela je skoraj izravnano plačilno bilanco in infrastrukturne prednosti: prometno omrežje, zagotovljeno energetska oskrba, razvito mrežo finančnih ustanov in usposobljeno delovno silo.⁴ Sprememba državnega okolja je vplivala blagodejno na hitro gospodarsko rast in posodobitev slovenske gospodarske strukture. Slovensko gospodarstvo je dobilo velik in carinsko zaščiten trg brez prave konkurence. V prid mu je bila splošna nenaklonjenost do gospodarske dejavnosti tujcev, kar je spremenilo razmerje med tujim in domačim kapitalom v prid zadnjega. To so bila ugodna tla za pospešeno industrializacijo, ki sta jo spodbujala državna gospodarska politika in domače povpraševanje. Industrializacija se je razmahnila v prvi polovici dvajsetih let, kasneje, zlasti v tridesetih letih, pa se je njeno napredovanje zaradi gospodarske krize upočasnilo. Do začetka drugega svetovnega spopada je slovenska industrija napravila velik razvojni skok. Njene zmogljivosti so se podvojile kot se je tudi število delovnih mest, dvignila se je storilnost, zato se je vrednost njene proizvodnje povečala za dvainpolkrat.

Najpomembnejše panoge so postale tekstilna, metalurška in kovinska, ki so veliko prispevale, da so v zunanjetrgovinski menjavi prevladovali končni izdelki in da je imela Slovenija aktivno bilanco.⁵ Pospešen razvoj Slovenije se je odrazil tudi v državnem okviru. Leta 1938 je slovenska industrija dajala že 28 odstotkov vrednosti jugoslovanske industrijske proizvodnje, imela je 21 odstotkov delovnih mest in največje deleže v vrednosti proizvodnje najpomembnejših industrijskih panog.⁶

Industrializacija je omogočila hitrejšo napredovanje drugim gospodarskim področjem, zlasti trgovini, obrti in finančnemu sektorju. Agrarne panoge pa so zamujale pri preseganju notranjih slabosti ter se prepočasi prilagajale novim zahtevam modernizacije in racionalizacije proizvodnje. Kmetijstvo je bilo razen nekaj prvih let nove države v konstantni krizi.⁷ Leta 1941 je bila vrednost kmetijske proizvodnje štirikrat manjša od industrijske.⁸

Slovenska preusmeritev v jugoslovanski prostor je torej pospešila proces posodabljanja slovenske gospodarske sestave, razkrajanje tradicionalne agrarne družbe in prehajanje kmečkega prebivalstva v druge panoge. Pred začetkom druge svetovne vojne si je skorajda polovica prebivalstva zagotavljala svoj življenjski obstoj zunaj agrarnih panog.

Prednost dobi sovjetska razvojna teorija

Radikalni politični in družbeni premiki ob koncu druge svetovne vojne so v zasnovi spremenili pogoje in cilje gospodarjenja. Nova oblast ni priznavala poprejšnjega nenačrtnega modernizacijskega vzorca, zato je po hitrem postopku in

⁴ Žarko Lazarević: Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu. V: Slovenija 1948-1998: iskanje lastne poti. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998, (dalje: Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu), str. 277-278.

⁵ Prav tam, str. 278-279.

⁶ Podrobneje glej: France Kresal, Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji. Cankarjeva založba, Ekonomska knjižnica, Ljubljana 1998, str. 103-105.

⁷ Podrobneje o kmetijski problematiki glej: Žarko Lazarević, Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1948-1948. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1994.

⁸ Žarko Lazarević, Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu, str. 280.

brez pomislekov odpravila veliko njegovih konstitutivnih elementov (finančni trg, podjetništvo, lastninski pluralizem itn.), za oblikovanje katerih je bilo v preteklosti treba veliko časa. Prednost je dala sovjetski razvojni teoriji, ki je temeljila na avtarkičnem, strogo centraliziranem in do podrobnosti urejenem planskem gospodarstvu, na državni lastnini in kolektivnem podjetništvu ter kontinuirani in pospešeni industrializaciji. Le-ta je pomenila komunistom vzvod za hitro gospodarsko in tehnološko prenovo, razkroj agrarne družbe, povečanje gospodarske neodvisnosti države ter njene vojaške moči. Po sovjetskem vzgledu je industrializacija pomenila pospešeno krepitev vodilnih industrijskih panog, ki so ustvarjale energetske vire, polizdelke ter proizvodna in prometna sredstva. Med vodilnimi panogami je bila najbolj cenjena težka industrija, njen "stržen" pa je bila strojna industrija.⁹

Leta 1948 se je pomen hitrejšega razvoja vodilnih industrijskih panog še povečal. Konec tega leta je bila namreč prva petletka skrčena le na t.i. kapitalno graditev. Ta razvojna politika, ki je potem trajala do sredine petdesetih let, je velik del proračunskih in drugih virov usmerila v hitrejši razvoj energetike, nekaterih panog bazične industrije (metalurgijo, nekovinsko in kovinsko industrijo) in gradbeništva. Predelovalna industrija in druga gospodarska področja so nazadovala ali pa napredovala po polževo. Obdržala so nizko tehnično opremljenost, zastarelo tehnologijo in neustrezno strukturo delovne sile. Poleg tega, da so bila odrinjena od investicijskih kreditov in uvoza opreme, so številni gospodarski ukrepi, v prvi vrsti omejena uporaba amortizacijskega sklada, ovirali posodobitev njihovih podjetij celo tam, kjer je bilo to ekonomsko upravičeno. Domača strojogradnja pa še ni osvojila proizvodnje novih strojev.

Razpredelnica 1: Struktura bruto investicij v gospodarstvu v letih 1947-1955¹⁰ v %

	FLRJ	LR Slovenija
Skupaj	100	100
Industrija	57,1	64,6
Kmetijstvo	9,2	6,5
Gozdarstvo	2,2	2,2
Gradbeništvo	4,1	3,3
Promet	22,8	18,7
Trgovina	4,0	3,8
Obrt	0,6	0,9

Zaradi informbirojevskih dogodkov se je morala Slovenija leta 1948 odreči naložbam v republiško in lokalno industrijo ter se soočiti z večletnim gospodarskim nazadovanjem. Kljub temu pa je naša republika do leta 1955 posodobila gospodarsko podobo. Nastale so nove panoge, začela se je proizvodnja številnih novih izdelkov, povečal se je delež industrijskih izdelkov v izvozni sestavi in število zaposlenega prebivalstva, zmanjšal pa odstotek kmečkega prebivalstva. Industrija je postala vodilna gospodarska panoga, vrednost njene proizvodnje je

⁹ Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu (1945-1956), Dolenjska založba, Novo mesto 1992.

¹⁰ ARS, Izvršni svet skupščine LR Slovenije, Kabinet Borisa Kraigherja, fasc. 56, Primerjalni pregled gospodarskega razvoja LR Slovenije v letih 1947-1956, 23. 7. 1956.

znašala skoraj polovico republiškega družbenega proizvoda.¹¹

Leta 1955 je kazalo, da se bo končalo desetletno obdobje enosmerne industrializacije. Konec tega leta je bila namreč sprejeta nova gospodarska politika, ki je industriji odvzela privilegiran položaj, uveljavila načela skladnejšega gospodarskega razvoja in je bila bolj prilagojena stvarnim možnostim, zahtevam trga ter potrebam prebivalstva. Vendar ta politika ni zaživela. Nadaljevala se je stara razvojna usmeritev, ki je prednostno ustvarjala močno industrijsko podlago, na kateri naj bi se potem razvilo vse gospodarstvo. Tako kot v preteklosti, je bila tudi v tem obdobju ter potem še skoraj do sredine šestdesetih let naložbena politika usmerjena v graditev novih objektov v energetiki, v metalurgiji, v kovinski in tudi tekstilni industriji. Obrti, trgovini in drugim gospodarskim področjem je bilo namenjeno le malo sredstev. Podjetja in panoge so bila deležna omejenih sredstev za rekonstrukcije in posodobljanje. S tem so se ustvarjale in poglobljale občutne razlike v opremljenosti.

Podobno usodo kot nova gospodarska politika so doživela tudi široko zastavljena prizadevanja, ki so se širila po vsej državi leta 1956 pod geslom "Boj za večjo produktivnost". Naraščanje prebivalstva, višja življenjska raven in vedno višje zahteve po masovnih izdelkih so zahtevali večjo proizvodnjo, boljše kakovost in nižje cene. Za to pa so bili potrebni novi stroji in oprema ter višja storilnost in izobrazbena sestava zaposlenih. Akcija, ki naj bi jo s krediti podpirala Narodna banka Jugoslavije, je zasledovala tri cilje: združevanje podjetij, izboljšanje njihove kadrovske sestave ter posodobitev opreme in proizvodnje. Kljub načelni politični podpori ta akcija ni prinesla rezultatov. Kadrovska sestava se ni izboljšala, postopki za združevanje podjetij v velike, gospodarsko močne delovne organizacije, ki naj bi bile sposobne same izpeljati specializacijo proizvodnje, vpeljati sodobne tehnološke postopke in posodobiti poslovanje, so se ustavili že pri prvih korakih. Možnosti za tehnološko napredovanje pa so bile zaradi premajhnih sredstev in nenaklonjenosti države močno omejene. Podjetja zaradi prevelikih družbenih dajatev in premajhne amortizacije sama niso bila sposobna financirati večjih posodobitev, zmogla so kvečjemu le manjše rekonstrukcije ter odpravljati t.i. "ozka grla" v proizvodnem procesu. V partijskem vrhu je prevladovala avtarkična miselnost, da je mogoče višjo storilnost doseči s starimi stroji, nove pa izdelati doma. "Geslo, dajte nam ameriške stroje, pa vam bomo dali ameriško storilnost, ki se ponekod sliši, ni upravičeno", je poudaril vplivni partijski funkcionar Franc Leskošek aprila 1957 na seminarju o delavskem samoupravljanju v Beogradu. Od delavcev je zahteval doseganje visoke storilnosti s stroji, ki so jih imeli.¹² Naslednje leto je zvezna industrijska zbornica sklenila, da se bo domača strojegradnja preusmerila na izdelavo opreme za posodobitev posameznih panog, mehanizacija kmetijstva in prometa.

Modernizacijski cilji v jugoslovanskih in slovenskih razvojnih načrtih

¹¹ Leta 1956 je vrednost industrijske proizvodnje znašala 332.000 milijonov din, kar je bilo skoraj polovica družbenega proizvoda LR Slovenije. Fizični obseg proizvodnje je bil dvainpolkrat večji kot leta 1939, pogonska moč industrije je bila osemkrat večja kot leta 1938, njen delež v izvozu je bil 70%, vrednost njenih osnovnih sredstev je bila po popisu iz leta 1953 za 61% večja kot leta 1954. Leta 1956 je bilo v industriji zaposlenih že 148 196 oseb, torej enkrat več kot leta 1939 in skoraj polovica vseh zaposlenih v LR Sloveniji v tem letu.

¹² Rekonstrukcija industrije. Slovenski poročevalec, št. 95, 23. 4. 1957.

Na začetku šestdesetih let se je v razvojnih načrtih pojavil pojem modernizacija, ki je hitro pridobival na pomenu. Tretji vsedrjavni petletni gospodarski načrt, sprejet zadnjega decembra 1960, je med pogoje za doseganje večje proizvodnje in večjega narodnega dohodka postavil tudi posodobitev gospodarskega sistema in oblik organizacije podjetij ter večjo uporabo sodobnejših znanstvenih in tehnoloških pridobitev. Smotnejše izkoriščanje moderne tehnike, izboljšanje kvalifikacijske strukture in spodbujanje domače znanosti je označil kot najpomembnejše činitelje gospodarskega napredovanja. Slovenski plan gospodarskega razvoja za leta 1961-1965 je še bolj izpostavil nujnost kakovostnih sprememb v gospodarski strukturi. Kot najpomembnejše cilje je postavil modernizacijo industrijske in druge proizvodnje ter izboljšanje pogojev za razvoj turizma, trgovine, gostinstva in obrti. Pri iskanju najustreznejših tehnoloških pridobitev so v Sloveniji največ stavili na vpeljavo serijske proizvodnje in avtomatizacijo velikih proizvodnih sistemov.

Sredi leta 1962 se je zvezna vlada sicer odrekla petletnemu načrtu kar pa ni zaustavilo modernizacijskih teženj, zlasti v Sloveniji. V tem času se je namreč na področju gospodarskega načrtovanja začel miselni premik, ki je potem omogočil gospodarsko reformo in sprejem nove razvojne strategije. Vodilni republiški funkcionarji so začeli obračati hrbet avtarkični usmeritvi in ekstenzivnemu gospodarjenju ter vse bolj težiti k vključitvi v mednarodno blagovno menjavo in k intenzivnejši modernizaciji. Boris Kraigher, Stane Kavčič in drugi politiki so v javnih nastopih poudarjali, da se je začelo drugo obdobje v razvoju proizvodnih sil, za katerega ni več toliko pomembna količina, pač pa vsebina in kakovost proizvodnje in pa ali končni proizvodi ustrezajo pogojem domačega, zlasti pa tujega trga. Glavno sporočilo gospodarske reforme, ki se je začela julija 1965, je bilo, da je prišlo jugoslovansko gospodarstvo do razpotja, ko je treba odpraviti objektivne činitelje avtarkičnega gospodarstva in določiti nov nacionalni ekonomski interes, ki bo temeljil na intenzivnejši vključitvi v svetovne gospodarske tokove.¹³ Namen reforme je bil spremeniti družbeno-ekonomsko "klimo", ki je silila podjetja v pasivnost in apatičnost, ekonomsko politiko pa podrejala političnim potrebam in pobudam.

Plan gospodarskega razvoja SFRJ za leta 1966-1970, ki je bil sprejet v času, ko je bila reformna vznesenost v državi na višku, je postavil med najpomembnejše naloge tudi modernizacijo in rekonstrukcijo obstoječih zmogljivosti, hitrejši razvoj izobraževanja, znanosti in večjo uporabo sodobnih tehničnih dosežkov. Srednjeročni plan SR Slovenije za leta 1966-1970 je dal modernizaciji večjo težo kot pa zvezni plan. Postavil jo je za svoje izhodišče ter ji namenil vlogo širokega in "kompleksnejšega" družbenega procesa,¹⁴ ki naj bi prevzel najtežja bremena pri odpravljanju ovir na poti k hitrejši gospodarski rasti. Ta srednjeročni plan je bil tudi odgovor na domače in tuje očitke, da Slovenija nima svoje dolgoročne razvojne usmeritve. V drugi polovici šestdesetih let je vlada Staneta Kavčiča iskala optimalno gospodarsko strukturo naše republike. Prednost je dala neindustrijski usmeritvi, tj. hitrejšemu razvoju storitvenih dejavnosti, prometa, bančništva in še

¹³ ARS, CK ZKS III, fasc. 695, Razvojne možnosti Slovenije.

¹⁴ ARS, Izvršni svet Skupščine LR Slovenije, Urad sekretarja, fasc. 64, Družbeno ekonomske osnove razvoja SR Slovenije do leta 1970, 23. 3. 1960; prav tam, fasc. 71, Poročilo o delu Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije v letu 1966, 13. 3. 1967.

drugih panog "iz širšega kroga dejavnosti",¹⁵ ki so imele največ možnosti, da svoje izdelke "trajno plasirajo na tuje trge pod ugodnejšimi pogoji, kot druge države".¹⁶

Politični obračun z nosilci reformnih prizadevanj na začetku sedemdesetih let predstavlja pomembno ločnico v procesu modernizacije jugoslovanskega gospodarstva. Zaradi njega modernizacija ni izgubila le svojih najvplivnejših zagovornikov, temveč tudi vlogo globalnega dejavnika, ki bi gospodarstvo notranje krepilo ter povečevalo njegovo izvozno uspešnost.

Tako zvezni kot slovenski srednjeročni gospodarski plan za leta 1971-1975 sta razvojne cilje omejila (poleg uveljavljanja samoupravljanja) na hitrejši razvoj primarne proizvodnje (zlasti energije in surovin), večja vlaganja v infrastrukturo, v terciarni sektor (gostinstvo in turizem) ter v domačo znanost. Načrtovalci gospodarskega razvoja v Sloveniji so predvideli, da bodo podjetja sama odvajala del akumulacije za svoj tehnološki napredek.

Nova državna tehnološka usmeritev, sprejeta sredi sedemdesetih let, se je še bolj spogledovala z avtarkično miselnostjo, ki predelovalnim panogam ni bila naklonjena, ker so bile preveč odvisne od uvoza surovin in tehnologije. Nosilne dejavnosti so postale proizvodnja energije, surovin in hrane. Do leta 1980 naj bi napravile velik tehnološki skok, zato je bil zanje namenjen največji kos domače investicijske pogače ter tuji krediti. Investicije v industriji naj bi se povečale na 54 odstotkov in to na račun zmanjšanja investicij v gozdarstvo, trgovino, gostinstvo in obrt. Slovenski srednjeročni plan za obdobje 1976-1980 se je od zveznega razlikoval po tem, da je med "udarne" razvojne panoge uvrstil tudi razvoj magistralnega prometa, strojno industrijo in tujski turizem, jim namenil 65 % vseh investicij ter bolj poudaril vlogo moderne tehnologije in avtomatizacije pri izpolnjevanju gospodarsko-političnih ciljev ter večje vključevanje raziskovalne in inovacijske dejavnosti v proizvodni proces. Eden od razlogov, zaradi katerih je vlada modernizacijo znova uvrstila med prednostne cilje, je bila študija zavoda za plan SR Slovenije. Osrednja ugotovitev študije je bila, da pričakovanja in napovedi o hitrejšem gospodarskem napredovanju slovenskega gospodarstva nimajo stvarne podlage zaradi nizke storilnosti, padanja deleža avtomatizirane opreme v skupni nabavljeni opremi, premajhne inovativnosti v podjetjih in pomanjkljive organizacije raziskovalnega dela.

Tudi družbeni plan Jugoslavije za obdobje 1981-1985 je nadaljeval avtarkično razvojno politiko preteklega desetletja. Hitrejši razvoj proizvodnje energije, surovin in reprodukcijskega materiala, hrane in opreme ter graditev magistralnih cest je ostal skupni interes in cilj družbeno ekonomskega razvoja države. Temu primerna je bila tudi strategija tehnološkega razvoja, saj je temeljila na večji uporabi domačega znanja ter hitrejšem razvoju domače proizvodnje, ki je zmanjševala tehnološko odvisnost od tujine.

Predzadnji slovenski srednjeročni gospodarski načrt je tako kot vsi predhodni povzel skupne državne razvojne interese, bolj pa je poudaril potrebo po oblikovanju nove gospodarske strukture in večjo vključitev znanosti v preobrazbene pro-

¹⁵ ARS, 223-25, Magnetogram 59. seje Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, 23. 11. 1966.

¹⁶ ARS, Izvršni svet Skupščine SR Slovenije, odbor za gospodarstvo, seje 16-24 (1966), Zapisnik 18. seje odbora za gospodarstvo, 23. 2. 1966, Usmeritev razvoja gospodarskih gibanj SRS v obdobju 1966-1970.

cese. V Sloveniji naj bi do leta 1985 "odločno" povečali delež tehnološko intenzivne proizvodnje, ki bi temeljila na visoko kvalificiranem delu in avtomatizirani proizvodnji, bila izvozno usmerjena, zagotavljala smotrno zaposlovanje, gospodarno uporabo energetske in drugih virov. Ta nova razvojna oblika naj bi v naslednjem planskem obdobju postala podlaga za modernizacijo celotnega gospodarskega življenja. V obravnavanem planu se je pomen raziskovalne dejavnosti povečal. Namenjena ji je bila vidna vloga pri razvoju domače tehnologije, prenosu in uporabi tuje znanosti ter pri posodobitvi izobraževalnega sistema.

V osemdesetih letih se je v razvitem svetu začela tehnološka in inovacijska revolucija. Računalniško vodeni stroji, inteligentni roboti, superprevodni materiali, mikroelektronika itn. so zagotavljali večjo, kakovostnejšo in cenejšo proizvodnjo, večjo storilnost, gospodarnjšo rabo energije, čistejše okolje. Končalo se je obdobje klasičnega pridobivanja novih znanj s pomočjo strokovne literature, patentov in licenc. Postindustrijska družba je začela razvijati nove vrednote, poudarjati individualnost in internacionalizacijo.

V Jugoslaviji so se sredi osemdesetih zavedli nevarnosti, da lahko postanejo slepo črevo v modernem svetu, če ne bodo hitro osvojili svetovnega tehnološkega standarda in posodobili zakonodaje. Poglobljanje splošne krize v državi pa ni bilo primerno okolje za nujno potrebne sistemske in tehnološke spremembe. Zvezna skupščina je sicer sprejela dolgoročni plan gospodarskega razvoja do leta 2000, v katerem je dobil hitrejši tehnološki napredek posebno mesto. Težava je bila v tem v tem, da je reševanje te naloge prenesla na institucionalno znanost, torej na raziskovalne centre in institute. Zvezni organi so v letih 1985-1986 zasnovali tudi strategijo hitrejšega tehnološkega razvoja. Ta preveč idealiziran program je temeljil na prepričanju, da je bil gospodarski razvoj v zadnjih letih prepočasen in da bi ga lahko s centralizirano in plansko urejeno strategijo, ob naslonitvi na lastne sile, toliko pospešili, da bi rešili najbolj pereče probleme in ozdravili gospodarstvo. Ker je zvezna vlada vztrajala, da mora biti tehnološko približevanje razvitemu svetu povsem centralizirano, ta projekt ni dobil podpore vseh republik.

Slovensko politično vodstvo ni bilo zadovoljno niti z zunanjim položajem Jugoslavije, saj se je znašla na skrajnem robu marginalizacije, niti s kaotičnimi razmerami v državi ter padanjem reproduktivne sposobnosti slovenskega gospodarstva. Leta 1986 je sklenilo, da bo Slovenija sama začela pripravljati pogoje za hitrejšo posodobitev svoje gospodarske sestave. Z družbenim planom za leta 1986-1990 je "pospešeno tehnološko posodabljanje" postalo podlaga za razvojno preobrazbo, katere osrednji cilj je bil intenzivnejša zunanja trgovinska menjava. Pojem "pospešeno tehnološko posodabljanje" je bil širok. Združeval je tako graditev novih in posodobitev obstoječih industrijskih zmogljivosti (prednost so dobili elektronska in kemična industrija ter strojogradnja) z najsodobnejšo tehnološko in računalniško vodenjo proizvodnje kot tudi hitrejšo pridobivanje tehnološkega znanja, večjo vključitev znanosti in izobraževanja v proizvodnjo. Leta 1988 je vlada sklenila ta proces pospešiti. V resoluciji o uresničevanju družbenega plana za to leto je napovedala, da bo skušala zbrati čim več akumulacije ter jo osredotočiti v tiste projekte, ki bodo lahko zaustavili negativne gospodarske trende, naraščajočo brezposelnost ter pospešili "preboj" slovenskega gospodarstva iz "ekstenzivnega

gospodarskega okolja v razvitejši svet".¹⁷ Zavezala se je, da bo razbremenila gospodarstvo ter vplivala na gospodarnjše trošenje sredstev za infrastrukturo in družbene dejavnosti.

Leta 1988 je partijsko vodstvo pojem "prestrukturiranje" nadomestilo s širšim pojmom "razvojna prenova". Njene pogloblitve je predstavil Vladimir Klemenčič julija 1988. Te so bile: nova vloga države, spremenjen odnos do trga, do tuje akumulacije, do neuspešnih podjetij, do prikrite zaposlenosti, do zasebnega

podjetništva in regionalnega načrtovanja, finančna ozdravitev gospodarstva, razvoj na podlagi komparativnih prednosti, poudarjanje kakovosti in preoblikovanje TOZD-ov v samostojne in temeljne gospodarske enote.¹⁸

Vlada Lojzeta Peterleta, ki je svoj mandat začela maja 1990, si je prizadevala nadaljevati proces prestrukturiranja slovenskega gospodarstva in še razširiti njegove meje in cilje. Zavezala se je, da bo podprla programe, ki bodo obudili zasebno podjetništvo, ustvarjali nova delovna mesta in prispevali k tehnološkemu razvoju. Ustanovila je agencijo za prestrukturiranje in razvojni sklad, ki naj bi z investiranjem v razne vrednostne papirje usmerjal gospodarsko prenavo. Dogodki, ki so bili leta 1990-91 povezani z osamosvajanjem Slovenije, so vlado prisilili, da je dala prednost politiki gospodarskega preživetja. Prestrukturiranje je morala predstaviti na čas po osamosvojitvi in mednarodnem priznanju.

Neuresničevanje slovenskih modernizacijskih načrtov

V letih 1960 do 1990 je bil razkorak med modernizacijskimi načrti ter dejanskimi rezultati precejšen. Že po prvih korakih, to je v prvi polovici šestdesetih let, se je vlada vključila le v akcijo "Kadri rešujejo vse", s katero naj bi povečali število visoko strokovnega kadra v podjetjih,¹⁹ ter podprla integracijo pomembnih podjetij (na primer Smelta). Vse ostale naloge pa je zanemarila ter glavnino investicijskih sredstev namenila premogovnikom, železarnam ter posameznim podjetjem v kemični, elektro in lesni industriji. Prednost je dala tudi modernizaciji prometa. Slovensko gospodarstvo je imelo v tem času že bolj iztrošena in zastarela osnovna sredstva ter opremo kot je bilo povprečje v FLRJ. Tudi v novih podjetjih, kot je bil Litostroj, je iztrošenost osnovnih sredstev presegala 50 odstotkov.

Razpredelnica 2: Odpisanosť strojev in opreme konec leta 1963²⁰ v %

	SR Slovenija	SFRJ
Vsa področja	52	46
Industrija in rudarstvo	53	45
Kmetijstvo	41	39

¹⁷ ARS, 223-4821, Zapisnik 93.seje Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 1. 2. 1988, Ekspoze predsednika izvršnega sveta.

¹⁸ ARS, 1589-1010, Zapisnik 21. seje CK ZKS, 27. 7. 1988.

¹⁹ Leta 1963 je bilo v Sloveniji 37,8% industrijskih podjetij, ki niso imela niti enega zaposlenega z visoko izobrazbo, 15,8% podjetij pa je imelo le enega.

²⁰ ARS, 1128-37, Dolgoročno kreditiranje in odplačevanje anuitet v slovenskem gospodarstvu, Ljubljana, oktober 1964.

Gozdarstvo	46	40
Gradbeništvo	47	44
Promet	56	50
Trgovina	44	41
Gostinstvo	40	37
Obrt	41	38

Tudi vlada Staneta Kavčiča ni izpolnila programa modernizacije. Zaradi že v preteklosti začeti naložb je morala glavnino sredstev nameniti posodobitvi železarn, cest in železnice, tehnološko prenovo v drugih panogah pa je prevladala na podjetja. Jeseni 1967 je vlada pozvala podjetja, naj čim smotrnejše gospodarijo z materialnimi in finančnimi sredstvi.²¹ To opozorilo pa ni doseglo svojega namena, saj so podjetja svoje presežke raje porabila za druge namene, zato je Slovenija do konca šestdesetih let v primerjavi z razvitim zahodom ohranila relativno nizko stopnjo urbanizacije, zastarelo infrastrukturo, demografsko regresijo, zaostala osnovna sredstva in opremo, slabo organizacijo dela in nizko kadrovske sestavo.

Razpredelnica 3: Struktura dejanske strokovne izobrazbe in struktura potrebne izobrazbe na delovnem mestu v Sloveniji leta 1966²²

Vrsta strokovne izobrazbe	Na delovnem mestu po zahtevah	Po dejanskih kvalifikacijah	Razlika
Skupaj	494.860	494.860	-
Visoka izobrazba	23.794	16.699	- 7.095
Višja izobrazba	20.526	9.873	- 10.653
Srednja izobrazba	66.060	54.870	- 11.190
Nižja izobrazba	25.186	47.186	+ 22.768
VK delavci	40.331	24.724	- 15.607
KV delavci	153.283	124.925	- 28.358
Priučeni delavci	97.988	85.237	- 12.751
Nekvalificirani delavci	67.692	130.608	+ 62.916

V prvi polovici sedemdesetih let se težišče investicijske politike ni spremenilo. Storilnost slovenskega gospodarstva je padala kot tudi delež avtomatiziranih sredstev v industriji.²³ Tudi pri povezovanju domače znanosti s proizvodnjo ni prišlo do kakovostnega premika. Jugoslavija je ostala med državami z najmanj prijavljenimi patenti in najvišjimi stroški za raziskave na en patent. Vlada se je lahko pohvalila le z uspehi pri združevanju podjetij. Z združitvijo Iskre in Gorenja leta

²¹ V obeh letih reforme so najvidnejše spremembe v zavesti proizvajalcev. Delo, št. 275, 9. 10. 1967.

²² ARS, CK ZKS IV, a.e. 198, Zapisnik 2.seje Komisije Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije za izdelavo koncepta dolgoročnega ekonomsko-političnega razvoja Slovenije, 1. 7. 1969, Teze o dolgoročno ekonomsko političnem razvoju SRS, Ljubljana, julij 1969.

²³ Leta 1974 je bila storilnost slovenskega gospodarstva dva do trikrat nižja kot v razvitem svetu. Leta 1972 je bil v celotni strukturi delovnih sredstev delež avtomatov in avtomatiziranega transporta le 23,3% (v Bosni in Hercegovini je bil 46,1%, v ožji Srbiji je bil 44,4% itn.). Od leta 1968 je bil delež avtomatiziranih sredstev za delo v nabavljeni opremi vsako leto manjši; leta 1968 je znašal 52%, leta 1972 pa je bil 22%. - Gospodarski vestnik, št. 22, 21. 3. 1975, Intenzifikacija gospodarskega okolja.

1974 so se zaokrožila skoraj dvajsetletna prizadevanja partijskega vodstva, da združi najuspešnejša industrijska podjetja v nekaj velikih koncernov, ki bodo lahko sami, brez denarne pomoči države sledili sodobnim tehnološkim trendom in utrli pot slovenskemu gospodarstvu na jugoslovanske in tuje trge. V tem času so se posamezna slovenska podjetja trudila razširiti oblike sodelovanja s tujimi partnerji ter prek skupnih vlaganj priti do sodobnejše tehnologije.

Tudi v preostalih sedemdesetih letih so modernizacijski obeti ostali prazna obljuba. V Sloveniji se je nadaljevala enosmerna investicijska politika, ki je glavino naložbenih sredstev pretakala v gradnjo energetskih objektov in prometnih poti. Tako se je do leta 1980 pri uvajanju nove proizvodnje le 20 odstotkov podjetij oprlo na lastno pamet, ostala so kupovala tuje licence. Novi, sodobni izdelki so predstavljali neznamenit delež v doseženi realizaciji slovenske industrije. Delež zaposlenih z visoko in višjo strokovno izobrazbo v industriji je znašal le 3,3 odstotka. Tudi izvozno uspešna slovenska podjetja, ki so orala ledino pri poglobljanju poslovnega sodelovanja s tujimi partnerji, so le stežka ohranjala proizvodnjo in izpolnjevala tuja naročila.

Leta 1980 se je začela gospodarska kriza, ki je še prepolovila skromna naložbena sredstva, ki jih je bila država pripravljena oddvojiti za posodobitev zastarele tehnologije. Inflacija, neurejena in neusklanjena gospodarska gibanja, ničelna stopnja rasti so bile vse prej kot ugodne razmere za uresničevanje modernizacijskih načrtov. Kljub temu je vlada Dušana Šinigoja leta 1986 sprejela nova merila za sprejemanje investicijskih načrtov ter jih prilagodila novim zahtevam. Naslednje leto je začela obujati zasebno drobno gospodarstvo ter si prizadevati za decentralizacijo in racionalizacijo velikih tehnoloških sistemov (železnice, elektrogospodarstva). Do spomladi 1990 sta slovenska skupščina in vlada sprejeli več ukrepov za posodobitev gospodarske strukture in hitrejše približevanje evropskim integracijam. Najprej je bil leta 1988 sprejet projekt razvojnega dinarja, ki je pomenil začetek državne podpore prestrukturiranja slovenskega gospodarstva. Potem so bila sprejeta stališča in sklepi za vključitev Slovenije v evropske integracijske tokove. Februarja 1990 je slovenski izvršni svet določil merila za usmeritev sredstev v prestrukturiranje in v ta namen izdal obveznice v višini 200 milijonov nemških mark.

Gospodarskih razlogov, zaradi katerih modernizacijski cilji v letih 1960—1990 niso bili uresničeni, je bilo več. V ospredju so bili notranji razlogi, ki so izvirali iz neustreznega zasnovanega gospodarskega sistema ter razvojne politike. Gospodarski sistem je temeljil na vpletanju in popolni prevladi politike nad gospodarstvom. Ta sistem ni imel ekonomskega mehanizma za mobilnost akumulacije, temveč so akumulacijske tokove določali in usmerjali državni organi, bodisi prek planov in predpisov, bodisi prek raznih oblik vplivanja in nadzora. Gospodarski sistem tudi ni dopuščal samostojnejšega poslovanja in odločanja podjetij. Državni organi jim niso zaupali, zato so jim odrejali način razdeljevanja dohodka, višino akumulacijskih in drugih skladov. Bili so namreč prepričani, da podjetja akumulacije in drugih sredstev ne bi smotno naložila, temveč bi jih "pojedla" oziroma namenila za plače. Gospodarski sistem je torej ustvarjal družbeno-ekonomsko klimo, ki podjetij ni silila v tehnološko posodabljanje, saj so obstajala, četudi sta bili njihova učinkovitost in akumulativna sposobnost še tako nizki in slabi, njihovi izdelki pa tržno nezanimivi. Podjetjem, ki pa so kljub temu težila k modernizaciji, pa je

zaradi prevelike obremenitve z družbenimi dajatvami oziroma neustreznega davčnega sistema ostalo premalo sredstev za t.i. razširjeno reprodukcijo. Izjema je bilo le nekaj velikih združenih podjetij, kot sta bila Iskra in Gorenje, ki so lahko sama zbrala sredstva za tehnološki razvoj.

Strategija gospodarskega razvoja je tako kot gospodarski sistem stala na poti hitrejših modernizacije. Temeljila je na avtarkičnosti, ki pa ni bila omejena samo na jugoslovansko raven, temveč se je spuščala tudi na nižje ravni. Razvojni plani po letu 1970 so bili "negibni".²⁴ Težili so sicer k industrializaciji, pri čemer so bile v ospredju vedno energetske, surovinske in kmetijske dejavnosti, za katere so namenili okoli 60 odstotkov vseh investicij. Konkretni planski cilji so bili neusklajeni in večkrat tudi konfliktni, saj niso dajali "jasnih in praktičnih usmeritev, ki bi odražale dejanske možne izbire".²⁵ Učinki investicij v prioritetne dejavnosti so bili podpovprečni, zato niso omogočali hitrejših rasti, večje zaposlenosti, izvoza in tudi modernizacije drugih področij, kjer so bili učinki investicij nadpovprečni.²⁶

* * *

Do leta 1989 je Slovenija, v primerjavi s predvojnimi stanjem, zelo spremenila gospodarsko sestavo. Postala je industrijska dežela, v kateri sta industrija in rudarstvo prispevala 48 odstotkov vsega družbenega proizvoda. Zelo so se povečali tudi deleži storitvenih dejavnosti (trgovine, gradbeništva in prometa), ki so spremljali razvoj industrije. Kmetijstvo je prispevalo le še 8 odstotkov družbenega proizvoda republike.²⁷ Izpolnitev tega prvotnega in splošnega modernizacijskega cilja pa sama po sebi še ni pomenila, da je bilo slovensko gospodarstvo pripravljeno na spremenjene pogoje, ki so nastali z ustanovitvijo samostojne države. Neuresničitev modernizacijskih načrtov v letih 1960-1970 ter zapostavljanje posodabljanja gospodarstva po letu 1970 ni moglo ostati brez posledic. Slovensko gospodarstvo je konec osemdesetih let po tehnološki plati zaostajalo za najsodobnejšimi trendi, delež zastarelih osnovnih sredstev in iztrošene opreme je bil zelo velik, gospodarska infrastruktura slabo razvita. Ker so se največji proizvodni sistemi razvijali v zavetrju carinske in drugih zaščit, so imeli le malo možnosti, da preživijo v svetovni konkurenci.

Jože Prinčič
MAIN DILEMMAS AND PROBLEMS RELATED TO MODERNISATION OF SLOVENIAN ECONOMY
S u m m a r y

Up to the 1990s, Slovenia changed considerably its economic structure compared to the pre-war situation. It became an industrial country with industry and mining accounting for 48% of the gross domestic product. The proportion of services (trade, construction and transport), which accompanied the development of industry, increased rapidly as well. Thus, agriculture contributed only 8% to the republic's gross domestic product. Although the original and general modernisation goal had been

²⁴ Neven Borak, *Gospodarski vzroki razpadanja Jugoslavije: ekonomsko-zgodovinska razlaga*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001, str. 52-53.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam, str. 61.

²⁷ Žarko Lazarević, *Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu*, str. 281.

fulfilled, this did not mean that Slovenian economy was prepared for changed conditions which emerged when Slovenia became an independent state. The facts that modernisation plans in the years 1960-1970 remained unrealised and also after 1970 economic modernisation was often neglected could not be left without consequences. At the end of the eighties, Slovenian economy lagged behind the modern trends in technology, there was a high proportion of obsolete fixed assets and worn out equipment and economic infrastructure was only poorly developed. Besides, the largest production systems were at that time developed in the conditions of high customs and other forms of protection, therefore, they only had slim chances to survive in conditions of world competition.